

Sahilə Mustafayeva
ADU

DİSKURSDA FƏRQLƏNDİRİLƏN PERFORMATİVLƏR VƏ ONLARIN MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözləri: performativ, nitq, feil, cümlə, məna, anlam, eksplisit, implisit

Keywords: performative, speech, verb, sentence, meaning, explicit, implicit

Ключевые слова: перформативный, речь, глагол, предложение, смысл, эксплицитный, имплицитный

Müasir ingilis dilində feil mürəkkəb xüsusiyyətlərə malik olan əsas nitq hissəsi hesab olunur. Bu dildə feilin *şəxs, kəmiyyət, zaman, növ, tərz və şəkil* kimi altı qrammatik paradigması vardır. O. Musayev morfoloji quruluşuna görə feillərin *sadə, düzəlmə, mürəkkəb, tərkibi* formalarını fərqləndirir [1, s.126]. Cümlədəki sintaktik roluna və leksik mənalarına görə isə *əsas, köməkçi, bağlayıcı və modal* feillər olmaqla dörd qrupa bölünür [2, s.75].

Bunlardan başqa, ifadə etdikləri məna baxımından feillərin performativ qrupunu da fərqləndirmək olar. Performativ feillər qrammatik kateqoriya yaratmır. C. Ostinə görə, o feillər performativ hesab olunur ki, onlar hərəkətlərin təsvirindən daha çox onların icrasını bildirir [3, s.83]. Məsələn, ingilis dilində *to do* 'etmək' feili müəyyən bir hərəkəti etmək (icra etmək) mənasında işlədilir. Əslində *to do* performativ feil hesab olunmur, lakin bəzi hallarda bu mənaya malik ola bilər. Məsələn, nikah mərasimi zamanı bəylə gəlin evlənməyə razılığını təsdiq etmək üçün nikahı kəsənin Filankəsi zövcən olaraq qəbul edirsənmi? sualına "Edirəm" (*I do*) cavabını verirlər. Bu feili işlətməklə onlar nikah əqdini təsvir deyil, icra edirlər.

C. Ostin "dilən sərbəst və idarə edilən olması labüddür" fikrinə etiraz edir [3, s.10]. O, gündəlik həyatda işlədilən sözlər və söz qruplarının daxilindəki fərqlilikləri dəqiqliklə müşahidə edə bilmişdir [3, s.107]. Onun "performativ danışmaq" adlandırdığı cümlələr hadisələri və vəziyyətləri təsvir etməkdən daha çox onların ayırıcı keyfiyyətlərini açıb göstərir.

C. Ostin performativ feillərin hərəkətləri idarə etdiyini yazır. Məsələn, *to excuse* 'üzr istəmək' feilini işlətməklə 'Gecikdiyim üçün üzr istəyirəm' *I excuse for being late* cümləsində danışan 'üzr istəmək' performativ hərəkətini icra edir [3, s.73].

Performativ feillərin tədqiqi daha çox C. Ostinin adı ilə bağlıdır. O, 1955-ci ildə Harvard Universitetində performativlər və konstativlərlə bağlı mühazirələr oxumuşdur. Həmin mühazirələr sonralar *How to do Things with Words* 'Sözlər əşyalara necə çevrilir' adı altında kitab şəklində çap olunmuşdur. Performativlərin hansı səbəbdən əhəmiyyətli hesab edilmələri barədə C. Ostin yazır: "Dil sadəcə həqiqətləri və səhvləri təsvir etmək üçün işlədilən vasitə kimi nəzərdə tutulmamalıdır. Dil mənanı ifadə edən fikirlərdən daha artığını icra etməyə qadirdir" [4, s.112]. Onun sözlərinə görə, dil dünyanı təsvir etmir, əksinə, dünyada olanları icra edir. Yuxarıda verdikimiz nümunəni xatırlayaq. Evlənen cütlük onlara verilən Filankəsi zövcən olaraq qəbul edirsənmi? sualına 'Edirəm' (*I do*) cavabını verirsə,

bu, o anlamı verir ki, cütlük cavabları ilə həmin hadisəni icra edir. F. Veysəlli yazır: "Performativlərin işlədildiyi cümlələrin mənası və referensiyası onların real gerçəklikə əlaqəsindən asılıdır. Danışanın özü və dinləyən üçün anlaşılan ifadələr danışmaq aktına daxil edilir" [5, s.288].

Aşağıda bir qrup performativ feil təqdim edilmişdir. Kontekst daxilində onların bildirdikləri mənaları nəzərdən keçirək:

1) *Do* 'etmək':

A: *Do you take this man as your lawfully wedded husband?* 'Bu şəxsi qanuni zövcən olaraq qəbul edirsənmi?'

B: *I do.* 'Bəli, edirəm.'

2) *Name* 'adlandırmaq':

I name this ship the Queen Elizabeth. 'Mən bu gəmini "kraliça Elizaveta" adlandırırım.'

My parents left me three days without naming me after I was born. 'Validəylərim mən doğulandan sonra mənə ad vermədən məni tərk edib gediblər.'

3) *Pronounce* 'əlan etmək, məsələn, evlənmə mərasimində:

I now pronounce you man and wife. 'Sizi ər və arvad əlan edirəm.'

4) *Promise* 'söz vermək, vəd vermək':

I promise I'll never do it again. 'Söz verirəm ki, bunu bir daha etməyəcəyəm.'

He promised that he would never hold any secrets from me. 'O söz verdi ki, məndən heç bir sirr saxlamayacaq.'

5) *Guarantee* 'zəmanət vermək, təminat vermək, əmin etmək':

I guarantee that you will not regret buying this. 'Mən sizi təmin edirəm ki, siz bunu almağınıza təəssüf etməyəcəksiniz.'

They always guarantee satisfactory service, but I personally am never satisfied. 'Onlar həmişə qənaətbəxş xidmət göstərirlər, amma mən şəxsən heç vaxt razı qalmıram.'

Bu cümlələrin müvafiq şəraitdə deyilməsi o demək deyildir ki, biz nəyisə təsvir edirik. Biz sadəcə olaraq etdiyimiz hansısa bir hərəkətin icrasını diqqətə çatdırırıq. Belə tərkibli cümlələri C. Ostin "performativ cümlələr", yaxud "performativ danışmaq aktı" adlandırır [3, s.5-6].

Hər hansı bir feilin deyilməsi hərəkətin icrasını əks etdirir. Performans özü danışığın obyektini hesab olunur. Bir sözlə, feillərin işləndiyi şərait *münasib* olmalıdır və hərəkəti də ya danışan özü, ya da iştirakçılar yerinə yetirməlidirlər. Həmin hərəkətlər ya fiziki, ya da mental şəkildə icra edilə bilər. Danışmaq üçün seçilən feillər ciddi deyilməli və ciddi qəbul edilməlidir. Danışığın qəbul edilməsində bunlar vacib şərtlərdir [3, s.6-8]. Belə qənaətə gəlmək olar ki, danışmaq situasiyasında biz cümləyə deyil, cümlənin ifadə olunduğu danışığa diqqət verməliyik. Danışığın nəzərə çatdırılması hərəkətin icrası anlamını verir.

C. Ostin aşağıdakı performativləri fərqləndirməyi təklif edir:

1) aydın və nəzakətli söyləmələrdə müşahidə olunan performativlər. Məsələn, *I have pleasure in ...*, 'Məmnunam ki, ...'. Qeyd edək ki, belə söyləmələrin işlənmə sferası məhduddur;

2) sözün əks etdirdiyi mənaya uyğun gələn ifadələrdə işlədilən performativlər. Məsələn, təzim etmənin (*to bow*) sözsüz hərəkətlərini əks etdirən sözlər. Nümunə: *I salute you*, yaxud *Hurrah* deməyin verbal forması *I applaud* 'Sizi alqışlayıram' kimi ifadə oluna bilər.

Cümlənin əvvəlində performativ feillərin işlənməsi həmin cümlənin performativ danışığı kimi müəyyən olunmasına səbəb olur:

- *I argue (or urge) that there is no backside to the moon.* 'Mən mübahisə edirəm (yaxud hayqırıram) ki, aya getməyin başqa yolu yoxdur'.

- *I conclude (or infer) that there is no backside to the moon.* 'Mən bu nəticəyə gəlirəm ki (yaxud mən məsələni belə bağlayıram), aya getməyin başqa yolu yoxdur'.

- *I testify that there is no backside to the moon.* 'Mən təsdiq edirəm ki, aya getməyin başqa yolu yoxdur'.

- *I admit (or concord) that there is no backside to the moon.* 'Mən qəbul edirəm ki (yaxud mən razılaşıram), aya getməyin başqa yolu yoxdur'.

- *I prophesy (or predict) that there is no backside to the moon.* 'Mən gələcək üçün əminliklə iddia edirəm ki, aya getməyin başqa yolu yoxdur'.

Bu cümlələrdə işlənmiş *to argue* 'razılaşımaq', *to conclude* 'nəticə çıxarmaq', *to testify* 'sınaqdan çıxartmaq', *to reply* 'cavab vermək', *to predict* 'gələcəkdən xəbər vermək' feilləri təmiz performativ feillər hesab olunur, çünki onlar məhz hərəkətin icrasını əks etdirir, hərəkəti təsvir, güman və ya ehtimal etmirlər. Bu feillər işlənərkən hərəkətin sözə və sözün dünyaya olan münasibəti əks olunur. C.Ostinin fikrincə, bu feillərə oxşar feillər çoxdur, lakin onlar "sınaqdan" çıxmamış feillərdir. Məsələn, *I assume that* 'Mən ehtimal edirəm ki', *I postulate that* 'Mən güman edirəm ki' birləşməsində işlənən sözlər belə feillərdəndir. Əksinə, *I assert* 'Mən qəbul edirəm/iddia edirəm/təsdiqləyirəm' və *I deny* 'Mən qəbul etmirəm/təsdiqləmirəm/danıram' kimi cümlələrində işlənən feillər təmiz eksplisit performativlər hesab olunurlar, çünki onlar məhz hərəkətin icrası və təsdiqi ilə bağlıdır [6, s.11]. Məsələn, *I forecast (predict) that* . . 'Mən əvvəlcədən proqnoz verirəm ki, ...' təmiz eksplisit performativ olduğu halda, *I foresee (expect, anticipate) that* 'Mən hiss edirəm/gözləyirəm/əvvəlcədən güman edirəm ki, ...' cümləsi təmiz performativ hesab edilmir, yaxud *I endorse (I assent to) that opinion* 'Mən o fikri təsdiq edirəm/razılaşıram' təmiz eksplisit performativ olduğu halda *I agree with that opinion* 'Mən o fikirlə razıyam ki, ...' təmiz eksplisit performativ deyildir.

Bu cümlələrdə işlədilən *postulate* 'ehtimal etmək', *predict* 'əvvəlcədən görmək', *endorse* 'təsdiq etmək, yoxlamaq' feilləri təmiz eksplisit performativlər hesab olunur. Belə feillər diskurs kontestində xüsusi danışığı tonu ilə tələffüz olunur.

Beləliklə, performativlərin fərqləndirilməsi onların diskurs daxilində əks etdirdikləri mənadan asılıdır. Performativ feillərin müşahidə olunduğu cümlələr eksplisit və implisit mənə ifadə etməklə fərqlənirlər. Eksplisit mənə ifadə edən performativlər təmiz performativlər hesab olunur, implisit mənə ifadə edən performativlərin konkret mənaları isə konsituasiyadan asılı olaraq müəyyən edilir. Performativ cümlələrin struktur formaları yalnız birinci şəxsin iştirak etdiyi cümlələrlə məhdudlaşmır.

Ədəbiyyat

1. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası (praktik və nəzəri). Bakı: Qismət, 2007.
2. Kaushanskaya V.L., Covner R.L. English Grammar. L.: Prosveshenie, 1973.
3. Austin J.L. How to do things with words. USA, Oxford, New York: Oxford University Press, 1962.
4. Thomas M. Fifty Key Thinkers on Language and Linguistics. USA, London and New York, 2011.
5. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: Mütərəim, 2013.
6. Fotion N. John Searle. UK: Acumen Publishing Limited, 2000.
7. Searle J.R. Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Summary

The Performatives Distinguished in the Discourse and Their Meaning Features

The article investigates the explicit and implicit meanings of the performatives used in the discourse. The performatives expressing the explicit meanings are considered to be pure performatives, but the implicit performatives are not considered to be pure ones

Резюме

Перформативы, относящиеся к дискурсу, и их особенности

В статье анализируются эксплицитное и имплицитное значения перформативов в дискурсе. В ней устанавливается, что перформативы, отражающие эксплицитное значение, представляют собой чистые перформативы, тогда как перформативы, значения которых выражены имплицитно, являются нечистыми.